

УДК 005.742 : 330.131.7

*Пугач О. А., аспірант кафедри фінансів і банківської справи
Полтавського національного технічного університету імені Юрія
Кондратюка.*

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглядається проблема класифікації загроз економічній безпеці держави. Визначено джерела, передумови та закономірності виникнення й прояву загроз. Розглянуто основні етапи процесу систематизації загроз економічній безпеці держави. Узагальнено існуючі в науковій літературі підходи до класифікації загроз економічній безпеці. Виділено основні класифікаційні ознаки та розроблено багатокритеріальну класифікацію загроз економічній безпеці держави на основі ієрархічного аналізу. Запропонована класифікація дозволяє ідентифікувати будь-яке явище, подію, процес чи сукупність умов як потенційну чи реальну загрозу економічній безпеці, підлягає використанню при прогнозуванні стратегічних напрямів забезпечення економічної безпеки держави, дозволяє комплексно оцінити масштаби прояву загроз, що є основою їх вчасного виявлення й попередження в рамках ретроспективного аналізу.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека держави, загроза, національний інтерес, класифікація, систематизація.

Рис. 1, літ. 19.

Пугач А. А.

КЛАССИФИКАЦИЯ И СИСТЕМАТИЗАЦИЯ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.

В статье рассматривается проблема классификации угроз экономической безопасности государства. Определены источники, предпосылки и закономерности возникновения и проявления угроз. Рассмотрены основные этапы систематизации угроз экономической безопасности государства. Обобщены существующие в научной литературе подходы к классификации угроз экономической безопасности. Выделены основные классификационные признаки и разработана многокритериальная классификация угроз экономической безопасности государства на основе иерархического анализа. Предложенная классификация позволяет идентифицировать любое явление, событие, процесс или совокупность условий как потенциальную или реальную угрозу экономической безопасности, подлежит использованию при прогнозировании стратегических направлений обеспечения экономической безопасности государства, позволяет комплексно оценить масштабы проявления угроз, являющихся основой их своевременного обнаружения и предупреждения в рамках ретроспективного анализа.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность государства, угроза, национальный интерес, классификация, систематизация.

Puhach O. A.

CLASSIFICATION AND SYSTEMATIZATION OF THE THREATS TO THE STATE ECONOMIC SECURITY IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM.

The article discusses the problem of classification of the threats to the state economic security. Sources, conditions and patterns of threats occurrence and their manifestation were identified. The main stages of systematization of the threats to the state economic security were considered. We have generalized existing in scientific literature approaches to classification of the threats to economic security. The main classification features were allocated and multicriteria classification of the threats to state economic security was designed in consequence of the hierarchical analysis. Proposed classification allows identifying any phenomenon, event, process or set of conditions as a potential or real threat to the economic security, to be used in predicting the strategic directions of providing the state economic security, allows assessing the scale of the threats manifestation as a basis of their timely detection and prevention within the retrospective analysis.

Key words: national security, economic security of the state, threat, national interest, classification, systematization.

Постановка проблеми. Сукупність загроз економічній безпеці держави, що справляють деструктивний вплив на стійкість, стабільність та розвиток економічної системи, виникає внаслідок конфліктів національних економічних інтересів, які не співпадають, або суперечать між собою. Як правило, виникнення загроз є тривалим процесом, який відбувається під впливом певних факторів чи внаслідок окремих явищ і процесів, які виступають каталізаторами загроз за певних умов, що склалися у

зовнішньому та внутрішньому середовищі. Кожна із загроз має особливі передумови виникнення, власний характер прояву та ступінь впливу на інтегральний показник економічної безпеки держави чим пояснюється необхідність їх класифікації та систематизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи економічної безпеки держави, її категоріальний апарат, методологія вимірювання та базові принципи забезпечення були закладені в наукових працях різних представників економічної думки від Н. Макіавеллі, Т. Гоббса до класиків А. Сміта, Д. Рікардро, представників марксизму К. Маркса, Ф. Енгельса та інших науковців, зокрема, Г. Плеханова, М. Вебера. У рамках комплексних досліджень економічної безпеки, що проводилися українськими і зарубіжними науковцями, такими як В. Геєць, З. Варналій, О. Барановський, Л. Абалкін, С. Глазьев, В. Сенчагов, Є. Олейніков, Г. Пастернак-Таранушенко, О. Власюк, Я. Жаліло, В. Мунтіян, А. Сухоруков та інші, проводилися дослідження загроз економічній безпеці держави як однієї з її фундаментальних категорій.

Виділення невирішеної проблеми. Незважаючи на значні напрацювання з теорії економічної безпеки держави на сьогодні залишається невирішеною проблема вчасного виявлення та ліквідації загроз економічній безпеці, перш за все, в зв'язку із відсутністю в науковій літературі єдиного комплексного підходу до їх класифікації та систематизації.

Мета наукової статті. Основною метою даного дослідження є систематизація загроз економічній безпеці держави в системі національної безпеки та розроблення їх багатокритеріальної класифікації.

Результати дослідження. Передумовами виникнення загроз економічній безпеці держави можуть бути як свідомі чи несвідомі дії окремих посадових осіб і суб'єктів господарювання (органів державної влади, міжнародних організацій, конкурентів), так і збіг об'єктивних обставин (стан економічної кон'юнктури ринків країни, форс-мажорні обставини, впровадження досягнень науково-технічного прогресу тощо). При цьому джерела загроз можуть мати об'єктивний або суб'єктивний характер. Суб'єктивними прийнято вважати негативні впливи, які виникають внаслідок неефективної роботи органів влади, підприємств чи інших суб'єктів економічної безпеки, а об'єктивними – які виникають не з вини людського фактору.

З точки зору попередження загроз діагностика має ґрунтуватися на аналізі об'єктивних чинників безпеки, до яких К. Мердок у своєму науковому дослідженні відносить, зокрема, такі: зміни в обсягах доходів та їх розподілі, що погіршують стан економічних суб'єктів, різкі зміни рівня зайнятості, інфляції, доступу на ринок, скорочення постачання сировини та інші, які уповільнюють темпи економічного зростання [1, с. 67–98].

Загалом, аналіз динаміки загроз національним інтересам України, здійснений А.П. Смелянцевим, дозволив виявити наступні хронополітичні закономірності виникнення і прояву загроз:

- 1) динаміка загроз підпорядковується особливій ритміці, яка характеризується циклічністю (фазовістю), здатністю проходити різні етапи в розвитку від початкових до кінцевих і навпаки;
- 2) загрозам властива певна стійкість (здатність відхилитися від напрямку свого оптимального руху під впливом протидіючих сил, але з послабленням їх впливу повертатися до свого початкового стану);
- 3) загрози впливають на об'єкти, підпорядковуючись хвилеподібній ритміці: активізуються, коли об'єкт перебуває у становищі внутрішньої нестабільності, і загасають, коли останній набуває стабільності і здатності протидіяти їм;
- 4) ритми впливу різних загроз можуть співпадати, що призводить до формування глобальної мультиплікативної загрози, здатної зруйнувати всю систему безпеки держави [2, с. 11].

Незважаючи на виявлені закономірності виникнення та прояву загроз економічній безпеці держави існує складність їх класифікації, що пояснюється комплексною взаємодією загроз, які взаємопов'язані та взаємообумовлені спільними деструктивними факторами, що є джерелами цих загроз.

Першим етапом систематизації загроз економічній безпеці держави є виділення всієї сукупності негативних чинників, що можуть перешкоджати реалізації національних економічних інтересів та становити загрозу економічній безпеці держави.

У даному контексті до загроз економічній безпеці держави прийнято відносити лише ті соціально-економічні чинники та явища, які або повністю руйнують об'єкт (повне обмеження доступу до ресурсів, дезорганізація грошового обігу, що провокує руйнування економічної системи країни тощо), або завдають йому значного збитку. Складнощі виникають при віднесенні останніх до числа загроз, адже в умовах конкуренції ризик є невід'ємною складовою функціонування економічної системи держави. При цьому ті явища, які в короткостроковому періоді можна віднести до загроз економічній безпеці держави (наприклад, ембарго на постачання нафти) у довгостроковому періоді може виявитися стимулом для економічного розвитку національного господарства, зростання інноваційної активності, більш раціональної енергетичної політики тощо.

Для цього проводиться комплексний аналіз та прогнозування впливу окремих факторів на рівень економічної безпеки держави з метою формування сукупності загроз економічній безпеці держави з

урахуванням тих чинників, які не лише в найближчий час, але й у перспективі можуть призвести до порушення економічної безпеки держави.

Наступним етапом систематизації загроз економічній безпеці держави є їх групування за найбільш істотними ознаками. Вибір критеріїв групування проводиться на основі наукового аналізу закономірностей виникнення та прояву загроз економічній безпеці держави. Виділення різних типів загроз у результаті групування дозволяє вирішити завдання з вивчення їх складу та дослідження взаємозв'язку і залежності між ними.

В чинному законодавстві України, а саме в Законі України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 19.06.2003 р. [3] та Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» в редакції Указу Президента України від 8.06.2012 р. № 389/2012 [4] визначені основні реальні та потенційні загрози національній безпеці України на сучасному етапі, в тому числі в економічній сфері. Перелік основних можливих загроз національній безпеці в економічній сфері в Україні наведено на рис. 1.

Недоліком чинного законодавства є те, що загрози економічній безпеці розглядаються лише в рамках національної безпеки, при цьому загрози економічній безпеці держави не систематизовано за окремими складовими економічної безпеки держави, що визначені Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 р. № 1277) [5]. До того ж у зазначених вище нормативно-правових актах, а також у Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 р. № 569-р [6], визначені загрози лише у деяких сферах економічної безпеки держави, а загрози економічній безпеці держави у решті її складових на законодавчому рівні не декларуються й фактично ігноруються.

Нехтування негативного впливу системних загроз у фінансовій та інших сферах національної економіки призвело до виникнення системної кризи, а виникнення додаткових, принципово нових політичних та військових викликів у 2013-2014 рр. спровокувало критичне зростання рівня загроз економічній безпеці України. Тому з огляду на кардинальну зміну стратегічних пріоритетів національної безпеки України, в тому числі її економічної безпеки, необхідно привести у відповідність існуюче законодавче забезпечення економічної безпеки, зокрема визначити новий перелік потенційних та реальних загроз.

Окремо мають бути виділені загрози фінансовій безпеці як основної складової економічної безпеки, які в сучасних умовах мають максимальний рівень впливу та потребують розробки заходів з їх ліквідації у рамках реформування фінансової системи держави.

Як слушно зазначає О.Л. Хилько у чинному законодавстві України використовується класифікація загроз національній безпеці України лише за сферами життєдіяльності (зовнішньополітичні, внутрішньополітичні, воєнні, економічні, соціальні, екологічні, інформаційні тощо), при цьому практично ігнорується класифікація загроз за об'єктом, місцем знаходження джерела небезпеки, масштабами можливих наслідків, ступенем сформованості загрози та іншими критеріями. Цим самим у нормативно-правовій базі при визначенні загроз національній безпеці України фактично зазначено лише існуючі прояви тих чи інших загроз, класифікуючи їх за сферами життєдіяльності, в яких вони проявляються. У той же час, не вказано джерела загроз, що унеможлиблює їх упередження і спрямовує всі зусилля лише на подолання наслідків [7, с. 9].

На відміну від чинного законодавства у науковій літературі запропоновано різні критерії класифікації загроз економічній безпеці. На підставі узагальнення результатів попередніх досліджень можна запропонувати багатокритеріальну класифікацію загроз економічній безпеці держави.

Найбільш поширеним у науковій літературі є поділ загроз економічній безпеці держави за місцем їх виникнення на внутрішні та зовнішні по відношенню до об'єкта безпеки. Відповідно, зовнішні загрози виникають у зовнішньому середовищі об'єкта, а внутрішні зумовлені станом самого об'єкта безпеки.

Існують різні підходи до поділу загроз на внутрішні та зовнішні. Наприклад, Г. Пастернак-Таранушенко [8] до зовнішніх загроз економічній безпеці держави відносить загрози з боку будь-якої іншої держави, а до внутрішніх – загрози від будь-якого громадянина або об'єднання людей. Провідний російський науковець з питань економічної безпеки В.К. Сенчагов [9] доводить, що внутрішні загрози економічній безпеці зазвичай викликані нездатністю економіки до самозбереження та саморозвитку, слабкістю інноваційного початку в розвитку, неефективністю системи державного регулювання економіки, а зовнішні загрози відображають поточний стан світової економіки, а їх джерелом є конфлікт національних економічних інтересів різних країн в зв'язку з реалізацією власного науково-технічного та фінансово-економічного потенціалу.

У наукових дослідженнях українських науковців, зокрема, З.С. Варналія, О.Є. Користіна, О.І. Барановського, Л.В. Герасименко [10, 11, 12], до внутрішніх прийнято відносити наступну сукупність загроз економічній безпеці держави:

- низький технологічний рівень більшості галузей, високі витрати виробництва, низька якість продукції і, як наслідок, низька конкурентоспроможність національної економіки;
- втрата значної частини науково-технічного потенціалу, позицій на важливих напрямках науково-технічного прогресу.

**ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ
В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ**

Закон України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 19.06.2003 р. (ст. 7) [3]	Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» в ред. Указу Президента України від 8.06.2012р. № 389/2012 (ст. 3.2.2) [4]
Істотне скорочення ВВП, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку.	Залежність внутрішнього ринку від зовнішньоекономічної кон'юнктури, недостатня ефективність роботи щодо його захисту від несумлінної конкуренції з боку українських монополістів та імпортерів, а також щодо боротьби з контрабандою.
Ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки.	Недостатня ефективність використання матеріальних ресурсів, переважання у структурі промисловості галузей з невеликою часткою доданої вартості, низький технологічний рівень вітчизняної економіки.
Нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків.	Наявні валютні ризики, неефективне використання коштів Державного і місцевих бюджетів.
Критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення; загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України.	Недосконалість законодавства для прискорення розвитку національної економіки на інноваційних засадах, відносно високий рівень тінізації економіки, відсутність достатніх стимулів для легалізації доходів населення та зменшення тіньової зайнятості.
Недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці.	Надмірний вплив іноземного капіталу на розвиток окремих стратегічно важливих галузей національної економіки, небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу в таких галузях.
Критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку.	
Нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості.	
Велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів.	
Небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки.	
Неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці.	
Критичний стан з продовольчим забезпеченням населення	
Неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави	
«Тінізація» національної економіки.	
Переважає діяльність управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними.	

Рис. 1. Систематизація загроз національній безпеці України в економічній сфері (відповідно до чинного законодавства)

Джерело: складено автором за матеріалами [3], [4]

- деформована структура виробництва;
 - руйнування системи відтворення виробничого потенціалу;
 - енергетична криза;
 - неефективність державного управління соціально-економічними процесами;
 - недосконалість національного законодавства;
 - зростання масштабів тіньової економіки;
 - високий рівень монополізації економіки, посилення сировинної спрямованості;
 - низька інвестиційна активність та вкладення капіталів переважно в посередницьку та фінансову діяльність за рахунок виробничої;
 - скорочення виробничої сфери;
 - низький платоспроможний споживчий попит населення;
 - посилення майнового розшарування населення;
 - криміналізація економіки, зростання корупції та організованої злочинності, її проникнення в базові галузі української економіки внаслідок послаблення системи державного контролю;
 - слабкість інститутів влади, яка у поєднанні з недосконалою законодавчою базою призводить до низької правової, фінансової, договірної дисципліни, масового приховування доходів та ухиляння від сплати податків;
 - брак адекватного законодавства та судової системи, затримка і відставання у створенні найважливіших інститутів ринкової економіки [10, с. 68–69].
- Сукупність зовнішніх загроз економічній безпеці держави становлять:
- імпортна залежність України з багатьох видів продукції, у тому числі стратегічні товари, енергоносії, комплектуючі вироби для машинобудування, продовольчі товари;
 - нераціональна структура експорту;
 - перебування в зародковому стані фінансової, організаційної та інформаційної інфраструктури підтримки конкурентоспроможності українського експорту;
 - некерований вплив за кордон інтелектуальних і трудових ресурсів;
 - недостатній експортний та валютний контроль і недосконалість митної політики;
 - слабка розвиненість транспортної інфраструктури зовнішньоекономічних відносин та ін. [10, с. 69].

Ступінь впливу внутрішніх і зовнішніх загроз на стан економічної безпеки держави постійно змінюється в зв'язку з динамічними умовами функціонування суспільства, національної економіки та світової економічної системи в цілому. Зазвичай, вирішальний вплив на стан економічної безпеки держави справляють внутрішні загрози, але в окремих випадках деструктивний вплив зовнішніх загроз може значно перевищувати небезпеку від внутрішніх загроз, а комплексний вплив внутрішніх і зовнішніх загроз, як правило, призводить до посилення загальної загрози.

Кризові тенденції, що характеризують розвиток економіки України, зумовили визначення внутрішніх загроз для економічної безпеки України як таких, що набагато перевищують небезпеку зовнішніх і можуть призвести до дезінтеграції України, до загальнонаціональних техногенних та екологічних катастроф, соціального вибуху або істотного обмеження можливостей керівництва держави щодо вирішення внутрішніх проблем і дій на міжнародній арені [13, с. 47].

В свою чергу, російський науковець С.О. Афонцев у науковому дослідженні, присвяченому з'ясуванню дискусійних питань економічної безпеки держави [14], запропонував поділяти внутрішні загрози на дві групи по відношенню до закономірностей циклічного розвитку економічної системи, а саме: ті, які пов'язані з ними, і ті, які з ними не пов'язані. Внутрішні загрози, які пов'язані з циклічним розвитком економіки, за певних умов є особливо небезпечними на макроекономічному рівні. Решта внутрішніх загроз, які безпосередньо не пов'язані з циклічним розвитком економічної системи, виникають внаслідок поступового накопичення довгострокових руйнівних тенденцій в умовах відтворення ключових елементів системи господарювання, зокрема пов'язані зі станом і ефективністю використання інноваційного потенціалу країни, умовами соціально-економічного розвитку тощо.

В умовах тісного взаємозв'язку та взаємозалежності внутрішніх і зовнішніх загроз наявність внутрішніх загроз економічній безпеці держави детермінує зростання зовнішніх загроз, наприклад, неефективність державного регулювання в умовах глобалізації породжує появу та реалізацію зовнішніх загроз економічній безпеці держави.

Проблемою вивчення зовнішніх загроз економічній безпеці держави в умовах глобалізації світової економіки займалися В.Ю. Єдинак [15], М.І. Флейчук [16], В.В. Мартиненко [17] та інші українські науковці. Як зазначає В.В. Мартиненко, в сучасних умовах найбільш актуальними викликами глобалізації, які створюють численні загрози економічній безпеці держави, є такі:

1. Нестабільність світової фінансової системи, яка супроводжується незбалансованістю світової торгівлі та інвестиційних потоків між найбільшими економічними центрами світу, а також велика

тривалість періодів дефіцитної бюджетної політики передових країн, різкі коливання курсів світових валют, відсоткових ставок та індексів фондових ринків.

2. Розширення світових ринків для певних видів продукції, товарів і послуг викликає гостру проблему забезпечення достатнього простору для розвитку ресурсів національних ринків.

3. Поширення кризових явищ у світовій економіці, які мали переважно національні витоки, міжнародні наслідки і потенційно глобальний характер.

4. Експансія передових країн світу, що супроводжується безперешкодним потраплянням високорозвинутих країн на ринки найбільш слабких країн, руйнуванням місцевої промисловості та експортуванням чужих соціокультурних цінностей.

5. Дефіцит ресурсів для розширеного розвитку, зокрема енергетичних, що провокує зростання цін на паливо та викликає істотні зміни у структурі споживання населення в більшості країн світу [17, с. 40–41].

Таким чином, процес модернізації національної економіки потребує найширшої відкритості країни, внаслідок чого реалізація національних економічних інтересів підлягає інтенсивному, далеко не завжди бажаному, зовнішньо-економічному впливу.

У сучасних умовах деструктивний вплив внутрішніх загроз економічній безпеці держави підсилюється зовнішніми викликами та загрозами, тому необхідний комплексний підхід до їх нейтралізації.

З точки зору сучасних концепцій забезпечення економічної безпеки держави найбільшою вагомості набуває класифікація загроз на реальні та потенційні. Даний поділ здійснюється за ймовірністю (ступенем ризику) виникнення умов, за яких настає небезпека реалізації національних економічних інтересів. Виходячи з вищевикладеної сутності та взаємодії понять «виклик», «загроза» та «небезпека», що запропонована В. Пироженко [18], за ступенем ризику настання небажаних подій їх прийнято поділяти на: потенційний виклик (дуже малий ризик), реальний виклик (малий ризик), потенційна загроза (середній ризик), реальна загроза (великий ризик) та реальна небезпека (дуже великий ризик). У даному контексті потенційна загроза – це негативні зміни, які можуть з'явитися в зв'язку з певним явищем, подією чи обставинами, а реальна загроза – це негативні зміни, які вже сталися.

При потенційній зазрозі існує ймовірність завдання певної шкоди (збитку) економічній безпеці країни, але її масштаби не становлять небезпеку для реалізації національних економічних інтересів. У випадку ж реальної загрози завдається значна шкода (збиток) економічній безпеці країни, масштаби якої перешкоджають реалізації національних економічних інтересів. Якщо потенційна загроза має бути попереджена з метою недопущення її негативного впливу на реалізацію національних економічних інтересів, то реальна загроза потребує негайної реакції з боку органів державної влади у вигляді конкретних заходів прямої протидії зазрозі задля мінімізації її деструктивного впливу на економічну безпеку держави та запобіганню її переростання у реальну небезпеку.

За ступенем небезпеки, тобто рівнем впливу на інтегральний показник економічної безпеки держави загрози прийнято поділяти на особливо небезпечні (з максимальним рівнем впливу), небезпечні (з середнім рівнем впливу) та потенційно небезпечні (з мінімальним рівнем впливу). У разі відсутності адекватного реагування на реальні загрози економічній безпеці держави вони в короткотерміновий період здатні трансформуватися з потенційно небезпечних у небезпечні чи особливо небезпечні, що справляють деструктивний вплив на систему економічної безпеки держави.

Визначення рівня впливу зароз на інтегральний показник економічної безпеки держави, класифікація їх за ступенем небезпеки та прогнозування можливих тенденцій розвитку потенційних і реальних зароз є основною складовою діагностики та моніторингу у системі забезпечення економічної безпеки держави.

В залежності від прояву джерела загрози їх прийнято групувати на загрози з традиційною формою реалізації та з нетрадиційною формою реалізації. Джерела зароз – це те, що породжує (продукує) загрозу. Ними можуть бути явища, процеси, події, юридичні чи фізичні особи, держави чи групи держав, наявність або діяльність яких створюють або можуть створювати небезпеку щодо реалізації національних економічних інтересів. Класифікація зароз за формою прояву їх джерел дозволяє здійснювати попередження їх виникнення. Найчастіше зустрічаються традиційні форми реалізації зароз, пов'язані з дією різного роду економічних інструментів в умовах ринкових відносин, які досить часто можуть використовуватися для завдання збитку конкурентам економічними методами. Нетрадиційні форми реалізації зароз полягають у цілеспрямованій дезорганізації фінансово-кредитної системи країни шляхом проведення організованих економічних атак іншими держави чи недержавними суб'єктами.

За можливістю впливу на загрози та джерела їх виникнення вони поділяються на керовані, які піддаються впливу, та некеровані, які не піддаються впливу на них з боку органів державної влади.

В залежності від особливостей виникнення загрози економічній безпеці поділяються за раптовістю та періодичністю виникнення, а також за часом прояву.

За раптовістю настання загрози економічній безпеці держави можуть бути прогнозовані, які можна передбачити на основі аналізу тенденцій основних макроекономічних показників, раптові, які характеризуються короткотерміновою дією джерела загрози, а також миттєві, які виникають в результаті непрогнозованих явищ і подій. При цьому окремі загрози за періодичністю виникнення можуть мати систематичний або періодичний характер і проявлятися постійно чи через певні проміжки часу, а інші загрози є одноразовими.

В залежності від часу прояву деструктивного впливу загрози економічній безпеці держави групують на актуальні та перспективні. Негативний вплив перспективних загроз проявляється через значний проміжок часу після їх настання на відміну від актуальних загроз, які викликають небажані наслідки одразу або через короткий проміжок часу після їх настання.

За терміном дії загрози можуть бути постійні або тимчасові. В умовах функціонування ефективної система забезпечення економічної безпеки держави загрози мають тимчасовий характер і в залежності від умов, що складаються у зовнішньому та внутрішньому середовищі об'єкта безпеки, можуть поточні, коротко- або довготермінові в залежності від періоду їх ліквідації. Система своєчасного виявлення та передбачення загроз не дозволяє їм перетворюватися з тимчасових у постійні.

Відповідно за тривалістю деструктивного впливу автором запропоновано класифікувати загрози на системні та додатково набуті. В сучасних умовах функціонування національної економіки України окремі загрози внаслідок відсутності адекватних заходів з реагування на них набули системного характеру дії та потребують першочергового подолання. Зокрема, у сфері тінізації економіки, низького рівня наукоємності ВВП, низької інноваційної активності, надмірної боргової залежності України, демографічної кризи, високого рівня безробіття, значної енергетичної залежності. Системність зазначених загроз та відсутність дієвих механізмів нейтралізації підсилюють негативну сферу впливу і зумовлюють появу нових – додатково накопичених загроз, що значною мірою створюють кризові ситуації [19, с. 158].

За механізмом впливу загрози поділяють на прямі (безпосередні) та непрямі (опосередковані). Прямі загрози економічній безпеці держави за будь-яких умов викликають негативні наслідки, адже часто створюються адресною навмисною діяльністю певних суб'єктів. Непрямі загрози справляють негативний вплив у випадку наявності певних додаткових умов, що склалися у зовнішньому та внутрішньому середовищі об'єкта безпеки, адже вони здебільшого викликані змінами ринкової кон'юнктури або непередбачуваними подіями в умовах відсутності чи неефективності антикризового реагування.

В системі забезпечення економічної безпеки держави важливою є класифікація загроз за масштабами їх реалізації, під якими розуміється просторовий розмах негативних чинників безпеки, наявність яких перешкоджає реалізації національних економічних інтересів. За масштабом загрози пропонується поділяти на загальнонаціональні, які стосуються всіх суб'єктів економічної безпеки держави та проявляються на загальнонаціональному рівні, локальні, що проявляються за окремими складовими економічної безпеки й зачіпають національні економічні інтереси певних груп суб'єктів економічної безпеки, та індивідуальні, які перешкоджають реалізації національних економічних інтересів окремих суб'єктів економічної безпеки.

У науково-практичній літературі найбільш поширеним класифікаційним критерієм при групуванні загроз економічній безпеці держави є сфера спрямування загроз. У Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [5], виділено дев'ять системоутворюючих складових економічної безпеки держави, а саме: макроекономічна, виробнича, фінансова, інвестиційно-інноваційна, енергетична, соціальна, демографічна, продовольча та зовнішньоекономічна. Автором пропонується класифікувати загрози економічній безпеці держави відповідно за спрямуванням до тієї чи іншої сфери, які виділені офіційно вищим органом виконавчої влади України.

Проте, вдосконалена автором класифікація загроз економічній безпеці держави на основі ієрархічного аналізу, пов'язаного з проблемою причинно-наслідкових зв'язків, що дозволяє визначити послідовність виникнення загроз, залишається умовною, оскільки на практиці досить складно віднести ту чи іншу загрозу до певної з груп, адже вони постійно трансформуються й змінюють характер свого прояву та впливу на рівень економічної безпеки держави. Водночас, запропонована класифікація дозволяє вирішити ряд проблем у системі забезпечення економічної безпеки держави, а саме:

1) дозволяє ідентифікувати будь-яке явище, подію, процес чи сукупність умов як потенційну чи реальну загрозу економічній безпеці, а також класифікувати її за характеристичними ознаками, що дає змогу планувати, розробляти та здійснювати реалізацію комплексу заходів щодо забезпечення ефективного функціонування системи забезпечення економічної безпеки держави;

2) передбачає використання при формуванні та уточненні основних цілей та завдань у сфері реалізації пріоритетних національних економічних інтересів;

3) підлягає використанню при прогнозуванні стратегічних напрямів забезпечення економічної безпеки держави, оскільки передбачає можливість групування загроз за ступенем небезпеки в результаті кількісної оцінки рівня їх впливу на інтегральний показник економічної безпеки держави;

4) дає змогу відмовитися від традиційного включення у нормативно-правових актах з національної безпеки досить гіпотетичного переліку загроз національній безпеці в економічній сфері, не проводячи між ними межі за суттєвими ознаками виникнення, прояву та характеру впливу на систему економічної безпеки держави.

Висновки та пропозиції. Багатокритеріальна класифікація загроз економічній безпеці держави дозволяє комплексно оцінити масштаби прояву та різноманітність загроз, а також джерела їх формування, що дає можливість розробляти управлінські моделі впливу на них.

У кризовій ситуації, що сформувалася в економіці України під тиском як економічних, так і неекономічних чинників, перелік загроз економічній безпеці України, визначений у чинних законодавчих актах з національної безпеки, має бути повністю переглянутий із визначенням системних та додатково набутих загроз за кожною складовою економічної безпеки.

Загрози економічній безпеці держави можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми, тобто можуть виникати як в самій країні, так і за її межами. При цьому вони можуть зникати автоматично в умовах нормального функціонування національної економічної системи (ринкові механізми регулювання), а можуть потребувати нейтралізації за допомогою механізмів державного регулювання. В даному контексті система раннього виявлення та попередження загроз економічній безпеці держави, яка є основою її забезпечення в сучасних умовах, має ґрунтуватися на всебічному багатокритеріальному поглибленому аналізі загроз економічній безпеці держави, що дозволить систематизувати їх та обрати найбільш дієві засоби та механізми протидії цим загрозам.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Murdoch C. Economic factors as objects of security: Economics security and vulnerability / C. Murdoch, K. Knorr, F. Trager // Economics issues and national security. – Lawrence, 1977. – 867 p.
2. Смелянцев А.П. Проблема загроз інтересам безпеки України (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: 09.00.03 / А.П. Смелянцев; Харківський військовий університет Міністерства оборони України. – Х., 2001. – 18 с.
3. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] / Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
4. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» [Електронний ресурс] / Указ Президента України від 12.02.2007 р. № 105 (в редакції Указу Президента України від 8.06.2012 р. № 389/2012) // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389/2012/paran18#n18>.
5. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 р. № 1277 // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua/>
6. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері [Електронний ресурс] / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 р. № 569-р // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-p#n7>
7. Хилько О.Л. Теоретичні засади визначення загроз національній безпеці України та шляхи її забезпечення: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / О.Л. Хилько ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2004. – 16 с.
8. Пастернак-Таранушенко Г.А. Філософські засади забезпечення економічної безпеки держави (з викладенням основ філософії екосистейту) / Г.А. Пастернак-Таранушенко // Національний інститут проблем міжнародної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb5&issue=2001_1-2.
9. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. 2-е изд. – М.: Дело, 2005. – 896 с.
10. Економічна безпека : навч. посіб. / під заг. ред. З.С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
11. Варналій З.С. Економічна безпека України : проблеми та пріоритети зміцнення : монографія / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
12. Економічна безпека: навч. посіб. / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко та ін. – К.: Алерта; КНТ; Центр учб. літератури, 2010. – 368 с.
13. Економічна безпека держави: оцінювання та стратегічні орієнтири забезпечення [монографія] / О.В. Комеліна, С.В. Онищенко, А.В. Матковський, О.А. Пугач. – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – 202 с.
14. Афонцев С. Дискуссионные проблемы концепции национальной экономической безопасности / С. Афонцев // Россия XXI. – 2001. – № 2 – С. 38–67.

15. Єдинак В.Ю. Забезпечення економічної безпеки країни в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 / В.Ю. Єдинак. – Запоріжжя, 2010. – 26 с.
16. Флейчук М.І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М.І. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с.
17. Мартиненко В.В. Загрози економічній безпеці України в контексті викликів глобалізації / В.В. Мартиненко // Економічний часопис – XXI. – 2011. – № 7-8. – С. 40–43.
18. Пироженко В. Методологія операціоналізації основних понять національної безпеки: гуманітарна складова / В. Пироженко // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 21–34.
19. Pugach A.A. Analysis the Threats to Economic Security of Ukraine in Modern Conditions of Functioning the National Economy / A.A. Pugach, A.V. Matkovskiy // European Applied Sciences. – Germany. – лютий 2014 (№ 2, 2014 p.) – 196 p.